

Басюк Н. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка
natabasyuk@ukr.net

ВПЛИВ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОБДАРОВАНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті представлено роль та значення освітнього середовища закладу вищої педагогічної освіти в розвитку емоційного інтелекту в обдарованій студентській молоді як основи формування емоційно-етичної компетентності. Автором розкрито зміст понять «обдарованість», «емоційний інтелект», «освітнє середовище», проаналізовано особливості взаємозв'язку між емоційним інтелектом та обдарованістю. Виокремлено низку заходів, що оптимізують освітнє середовище університету й допоможуть досягти високих результатів у процесі розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи.

Ключові слова: емоційний інтелект; обдарованість; освітнє середовище закладу вищої освіти; майбутній учитель початкової школи.

Abstract. The article presents the role and significance of the educational environment of the institution of higher pedagogical education in the development of emotional intelligence in gifted student youth as a basis for the formation of emotional and ethical competence. The author revealed the meaning of the concepts "giftedness", "emotional intelligence", "educational environment", analyzed the features of the relationship between emotional intelligence and giftedness. A number of measures have been identified that will optimize the educational environment of the university and help achieve high results in the process of developing the emotional intelligence of future primary school teachers.

Keywords: emotional intelligence; genius; educational environment of a higher education institution; future primary school teacher.

Стратегічний курс України на інтеграцію до Європейського Союзу викликав політичні, суспільні та освітні трансформації в державі.

Євроінтеграційні впливи зумовили ґрунтовне реформування української системи освіти, починаючи від дитячих садків до закладів вищої освіти. Великі надії на досягнення запланованих змін, спрямованих на високу якість освіти, держава покладає на реалізацію Концепції «Нова українська школа», яка вже зробила перші важливі кроки на шляху модернізації змісту освіти й підходів до навчання й виховання дітей і підготовку майбутньої освітянської спільноти. «Нова українська школа» започаткувала появу комплексу нових вимог до професійних та особистісних якостей педагога, які свідчать про потребу в професійно освічених, креативних, творчо мислячих, гнучких педагогах, здатних протистояти сучасним викликам і стресам, адаптуватися до нових зовнішніх умов, регулювати власні психоемоційні стани, будувати ефективну комунікацію, розв'язувати конфлікти, володіти емпатією, нести відповідальність, спрямовувати учнів на досягнення високих результатів й успіху, готового до постійного професійного вдосконалення.

Серед ряду зазначених вимог особливої уваги набуває проблема розвитку емоційного інтелекту в майбутніх учителів як компоненту професійних компетентностей і як передумови успішної педагогічної діяльності. Підготувати вчителя з високим рівнем розвитку емоційного інтелекту – ключове завдання закладу вищої педагогічної освіти. Важливу роль у розв'язанні поставленої задачі відіграє цілеспрямована організація емоційно комфортного й гуманістичного освітнього середовища. Його місце і роль у підготовці майбутнього вчителя початкової школи важко переоцінити, оскільки воно виступає підґрунтям для активізації соціально-емоційного та інтелектуального розвитку обдарованих здобувачів. Український науковець і автор концепції обдарованості студентської молоді О. Антонова стверджує, що «необдарованих людей не існує. Обдарованою є практично кожна людина, однак кожна обдарована по-своєму. Завдання педагога полягає у тому, щоб допомогти особистості, що формується, виявити і максимально розвинути її домінуючі здібності й обдарування» [1, с. 21].

Першим, хто стояв біля витоків проблеми обдарованості, є німецький психолог В. Штерн, який визначив поняття «обдарованість» як загальну здібність індивіда свідомо спрямовувати своє мислення на нові вимоги, здібність психічного пристосування до нових завдань і умов життя. Найвищою формою прояву обдарованості він вважав передбачення, тобто здатність прогнозувати, передбачати ситуацію, результати взаємодії. Психіатр і психолог українського походження І. Сікорський розглядав обдарованість як сукупність «багаточисленних і складних елементів особистості» [4]. Він – один з тих учених, хто не зводив обдарованість до суто інтелектуальних здібностей, а вбачав її зв'язок з емоційною сферою особистості. На його думку, творчість, креативність як ключові ознаки

обдарованості потребують емоційних здібностей. Натепер достеменно відомо, що емоційний інтелект допомагає продукувати емоційні стани, що сприяють стимуляції нової думки, генеруванню нових ідей, перетворенню їх у проекти та рішення. Саме про це наприкінці ХХ століття сміливо заявив американський журналіст і психолог Д. Гоулман, наголосивши, що особистісний і професійний успіх людини більшою мірою залежить від її емоційного інтелекту, ніж від інтелектуальних здібностей. Проте у часи І. Сікорського такі думки вважалися прогресивними, не характерними його епосі.

Не можна оминати увагою концепцію Б. Теплова, згідно якої обдарованість розглядалась з позиції здібностей. Сучасні концепції в структурі обдарованості розрізняють три складові: мотивацію до певного виду діяльності; креативність особистості; розвиток спеціальних і загальних здібностей, що має бути вищим за середній рівень. Відтак, педагогічно обдарований майбутній учитель має володіти такими педагогічними здібностями: науково-пізнавальними; дидактичними; організаторськими; комунікативними; перцептивними; сугестивними; дослідницькими; соціальними; експресивними; емоційною стійкістю. О. Антонова зазначає, що розвиток усіх цих здібностей у майбутнього педагога неможливий без спрямованості особистості на педагогічну діяльність, мотивації до творчості, наполегливості на шляху до самовдосконалення [1, с. 59]. Як бачимо, об'єднуючою ланкою усіх здібностей є емоція, що уможлиблює їх зв'язок з емоційним інтелектом.

Зважаючи на значний науковий доробок зарубіжних і вітчизняних дослідників, емоційний інтелект розуміємо як здатність особистості пізнавати, розуміти і сприймати власні емоції та емоції інших людей, управляти ними з метою ефективної та успішної соціальної взаємодії. Уміння та навички емоційного інтелекту забезпечують ймовірність виникнення творчого та креативного мислення. Вони відіграють важливу роль в аналізі креативних ідей, виборі альтернативи, у прийнятті кращих рішень, оцінюванні можливих ризиків, прогнозуванні наслідків, реалізації первинного задуму. Вміння розпізнавати потреби, бажання, емоції, почуття, наміри інших людей застерігають від можливих міжособистісних конфліктів, а вміння впливати на психоемоційний стан інших, що включає комунікативний аспект, допоможуть уникнути, а в разі виникнення конфлікту, «погасити» його розгортання, зняти емоційну напругу й досягнути взаємного компромісу.

Креативність і творчість мають здатність знижувати одноманітність і рутинність навчальної праці. Потік натхнення, творчий імпульс, що дають емоції, допомагають впоратися з будь-яким завданням. Самомотивація як структурний компонент емоційного інтелекту допомагає керувати собою: відкладати задоволення, приборкувати лінощі, самонадихатись, знаходити особисті сенси, приводити себе у стан «натхнення» на шляху досягнення

поставленої мети. Самомотивація тісно пов'язана з волею. Воля є сполучною ланкою між емоціями, інтелектом та поведінкою. Вольові здібності та вміння лежать в основі самоконтролю та емоційної регуляції – вміння справлятися зі своїми емоціями і почуттями. Отже, основна функція волі – регуляція психічних процесів, зокрема мислення та емоцій, відповідних дій та вчинків. У зв'язку з регуляторними функціями волі К. Шамлян [6] відносить вольові здібності до окремого виду здібностей – регуляторних. У розрізі емоційного інтелекту вони допомагають приборкати думки та емоції, знизити їх потужність та інтенсивність, надати їх тандему рівноваги. Вважається, що людина з розвиненим емоційним інтелектом відзначається високим рівнем розвитку вольових якостей.

Ресурсними можливостями для розвитку емоційного інтелекту у здобувачів вищої педагогічної освіти в умовах університету володіє освітнє середовище. Воно здатне забезпечити комплекс сприятливих умов, що допомагають оволодіти знаннями, вміннями й навичками емоційного інтелекту, спонукати до саморозвитку, стимулювати до активної діяльності, узгодженої взаємодії та співробітництва. Взаємодія між студентами та викладачем, студентів між собою супроводжується комунікацією, позитивними й негативними емоціями, відбувається обмін сенсами й цінностями. У процесі взаємодії майбутні вчителі початкової школи вчаться відчувати емоції, концентрувати увагу на думках і почуттях, ідентифікувати й усвідомлювати власні емоції, аналізувати їх. Студенти пробують по-іншому емоційно сприймати певну ситуацію, переосмислювати її в позитивному ключі, практикуються в емоційній саморегуляції, тобто вчаться тримати емоції під контролем і регулювати неконтрольовані спалахи негативних емоцій, брати на себе відповідальність за прояв власних емоцій, «читати» емоційні реакції своїх співрозмовників й правильно реагувати на них. Досвід, набутий в процесі взаємодії, у майбутньому стане основою професійної взаємодії педагога з учнями, їхніми батьками та колегами.

Трактування дефініції «освітнє середовище» лише через поняття «комплекс умов» не відображає усієї сутності поняття. Оскільки освітнє середовище не лише створює умови, що сприяють реалізації поставленої мети, але й надає учасникам освітнього простору можливості для саморозвитку. Нам імпонує визначення поняття, яке пропонує дослідниця О. Ярошинська. У своїй дисертаційній роботі вона визначає освітнє середовище професійної підготовки майбутніх учителів як цілісну педагогічно організовану систему умов, що забезпечують активну взаємодію суб'єктів освітнього процесу в межах освітнього простору закладу, спрямовану на професійний і особистісний розвиток майбутнього вчителя та формування його готовності до професійної діяльності [7]. У визначенні поєднуються умови з комплексом можливостей для професійного та особистісного розвитку майбутніх

фахівців, що в сукупності сприяє підвищенню рівня готовності до виконання функцій вчителя початкової школи. Схожу думку висловлює дослідниця М. Братко, яка трактує поняття «освітнє середовище вищого навчального закладу» як «комплекс умов-можливостей та ресурсів (матеріальних, фінансових, особистісних, технологічних, організаційних, репутаційних) для освіти особистості, що склались цілеспрямовано в установі, яка виконує освітні функції щодо надання вищої фахової освіти, забезпечує можливості для загальнокультурного та особистісного розвитку суб'єктів освітнього процесу» [3]. Таке розуміння поняття дає можливість зробити висновок, що в період навчання індивіда в закладі вищої освіти, змінюючи умови або ресурси освітнього середовища, можна здійснювати цілеспрямований формуючий вплив на його компетентності, особистісні і професійні якості. Освітнє середовище, на думку О. Остапенка, – це цілісний соціально-психологічний простір, що охоплює простір умов, взаємозв'язків і залежностей, простір цілей та намірів, простір взаємин і позицій та завжди ієрархічно, багатозначно структурований [2]. Важливо, що в розкритті поняття «освітнє середовище» науковці ставлять акцент на комунікації.

У структурі освітнього середовища закладу вищої освіти розрізняють такі компоненти: особистісний (суб'єкти освітнього процесу, зв'язки та взаємовідносини між ними); аксіологічно-смісловий (місія, стратегія, цінності, традиції, церемонії, ритуали, символи, корпоративна культура); інформаційно-змістовий (основні та допоміжні освітні програми; позааудиторні, соціальні проекти; нормативні документи, які регламентують освітню діяльність та взаємодію суб'єктів освітнього процесу); організаційно-діяльнісний (форми, методи, способи, технології, стилі взаємодії суб'єктів освітнього процесу, способи комунікації, управлінські структури та механізми); просторово-предметний (матеріально-технічна інфраструктура, аудиторний фонд, комп'ютерний парк, бібліотечні ресурси, побутові умови, дизайн та обладнання приміщень) [5].

Цінність впливу освітнього середовища на розвиток емоційного інтелекту ми вбачаємо в тому, що свідомості студентів нічого цілеспрямовано не нав'язується. Лише створюються умови для прояву позитивних особистісних начал. Таким чином, суб'єкт сприймає вплив освітнього середовища несвідомо, невимушено, мимоволі, стаючи учасником командної роботи, проектної, ігрової, театральної діяльності, виконуючи різноманітні творчі вправи та креативні завдання й підвищуючи власну пізнавальну й творчу активність.

З метою цілеспрямованої організації формуючого середовища задля розвитку емоційного інтелекту у майбутніх учителів початкової школи нами визначено низку заходів, до яких відносимо:

- 1) збагачення змісту освітніх компонент психолого-педагогічними знаннями у сфері емоцій та інтелекту, що покращить розуміння природи емоцій, їх прояв, функції у житті людини, сформує знання про сутність і структурні

компоненти емоційного інтелекту;

2) розроблення й запровадження освітньої компоненти (за вибором) «Розвиток емоційного інтелекту в майбутніх учителів початкової школи»;

3) практичне оволодіння стратегіями, практиками, техніками для подолання стресу, зняття емоційної напруги, стабілізації емоційного стану;

4) застосування освітніх технологій, які передбачають взаємодію у системі «студент – студент», «студент – група», «викладач – студент – група» (організація командної роботи, роботи в парах, групах, проєктна діяльність, інтерактивні технології тощо), з акцентом на емоційному аспекті спілкування;

5) систематичне використання на заняттях дидактико-методичного циклу квазіпрофесійної діяльності та практичне оволодіння інтонаційною палітрою мови, мімікою, жестами, пластикою, іншими засобами невербальної комунікації;

6) застосування на заняттях тренінгових вправ на моделювання, інсценізацію та розв'язання передконфліктних і конфліктних ситуацій, відпрацювання навичок поведінки у них, створення різноманітних ситуацій взаємодії, які наближені до реальних умов професійного спілкування й передбачають виявлення здобувачами емоційного інтелекту;

7) використання на аудиторних заняттях інформаційних освітніх технологій з метою аналізу відеоконтенту емоційно-інтелектуального змісту (аналіз ситуацій педагогічного спілкування, вироблення навичок гуманної етико-педагогічної поведінки, ігрові технології) й опанування емоційною грамотністю.

8) наповнення змісту педагогічної практики емоційно-інтелектуальним складником;

9) використання на заняттях елементів театральної діяльності, залучення до театральних гуртків і студій з метою збагачення власного емоційного світу, набуття навичок емоційної експресії, артистичності, опанування екологічними способами вираження емоцій;

10) залучення студентів до неформальної освіти з метою самоосвіти та самовдосконалення навичок емоційного інтелекту та оволодіння технологіями його формування у молодших школярів;

11) залучення майбутніх учителів початкової школи до самоврядування, волонтерської діяльності з метою набуття емоційного та життєвого досвіду й панорамного мислення.

12) активна співпраця з учителями, експертами у сфері емоційного інтелекту, проведення семінарів, воркшопів, майстер-класів з метою перейняття позитивного досвіду.

Впровадження запропонованих нами заходів забезпечить позитивне освітнє середовище як платформу для розвитку емоційного інтелекту в обдарованій студентській молоді, сприятиме формуванню системи особистісно-

професійних цінностей, накопиченню емоційного досвіду і, як результат, формуванню емоційно-етичної компетентності як однієї з ключових професійних компетентностей у роботі вчителя початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова О. Є., Дубасенюк О. А., Сидорчук Н. Г. Обдарована студентська молодь : здобутки, пошуки, перспективи : наук. збірник. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2006. 96 с.
2. Бінецька Дар'я. Освітнє середовище університету як засіб формування дослідницьких умінь майбутніх учителів іноземних мов. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2016. №1 (52), лютий. С. 16 – 20.
3. Братко М. В. Освітнє середовище вищого навчального закладу: пошук стратегій управління. Педагогічна освіта : Теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. 2014. № 22. С. 15 – 21.
4. Мазяр О. В. Концептуальні паралелі вирішення проблеми обдарованості у працях І. О. Сікорського та В. О. Моляко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України : у 12 т. / гол. ред. С. Д. Максименко. Київ : Вид-во «Фенікс», 2012. Т. 12. Вип. 15. Частина 1. С. 253 – 254.
5. Повідайчик М. М. Освітнє середовище університету як засіб формування конкурентоспроможності майбутнього вчителя. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/37064/1/%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B0%202021.pdf> (Дата звернення : 21.09.2024)
6. Шамлян К. М. Воля як здібність та уміння. Габітус. Психологія особистості. 2022. Вип. 39. С. 192 – 198.
7. Ярошинська О. О. Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Умань, 2015. 483 с. С. 66.